

Ksenija Kazarinova – semiotikos magistrė, Klaipėdos universiteto Baltų filologijos katedros doktorantė.

Moksliniai interesai: teksto analizė, semiotika, rusų literatūra, visuotinė literatūra.

Doktorantūros tyrimo kryptis: literatūra, semiotika.

Adresas: Jono Basanavičiaus g. 34, LT-57001 Kėdainiai.

Tel.: +370 ~ 652 92 579.

El. paštas: ksemuri@gmail.com.

Ksenya Kazarinova: master of semiotics, the University of Klaipėda, the Department of Baltic Linguistics, Doctoral student.

Scientific interests: the analysis of text, Semiotics, Russian Literature, World Literature.

Doctoral research: literature, semiotics.

Address: Jono Basanavičiaus str. 34, LT-57001 Kėdainiai.

Phone: +370 ~ 652 92 579.

E-mail: ksemuri@gmail.com.

Ksenija Kazarinova

Klaipėdos universitetas

KITO ĮVAIZDIS SIMONO DAUKANTO „BŪDE SENOVĖS LIETUVIŲ, KALNĖNŲ IR ŽEMAIČIŲ“

Anotacija

Straipsnyje pristatomi *kito* vaizdavimo ypatumai Simono Daukanto „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“. *Kitas* gali būti suvokiamas per kūrybinius santykius, bet dažniausiai jis vaizduojamas kaip priešas. Priešas atstovauja kitam – nepažiniam ir grėsmingam – pasauliui. Kraštutinė priešiško lietuviui pozicija – tai kryžiuočiai. Priešo įvaizdis kuriamas arba per stereotipinius bruožus, arba per savarankiškus prasminius (paprastai neigiamus) elementus. Tačiau S. Daukanto tekstas netampa šovinizmo manifestu – kitos tautos smerkiamos ne tautiniu pagrindu, bet įvertinant jų veiksmus.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: S. Daukantas, *kitas*, XIX a., *alter*, *alius*.

Abstract

The article deals with the specific features of *other's* portrait in Simonas Daukantas' "The Character of the ancient Highlanders and Samogitians". There is possibility of creative synthesis between *us* and *other*, however, the latest is usually understood as an enemy. The enemy represents another system – the world of vagueness and danger. The extreme position of estrangement is the position of crusader. The enemy is pictured in one of two ways: either stereotypic or creative (using mostly negative semantic elements). Despite the obvious patriotic mood of S. Daukantas's text it is not chauvinistic – other nations are criticized only if they act dishonourably.

KEY WORDS: S. Daukantas, the *other*, XIX century, *alter*, *alius*.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v19i0.1355>

Simono Daukanto palikimas yra plačiai ir kruopščiai ištirtas per daugybę metų, todėl visi nauji tyrimai paprastai yra tarpdalykiniai ir skirti arba šio autoriaus kultūrinės, istorinės, politinės situacijos analizei, arba intertekstualiems ryšiams tarp S. Daukanto teksto ir pasaulinės literatūros išgryninti.

Šis straipsnis taip pat nepretenduoja į naujumą. Jame pateikiama semiotinė komparatyvistinė teksto analizė gali būti kiek įdomesnė tik savo universalumu, galimybe pritaikyti tai ir kitiems tekstams. Straipsnyje laikomasi imanentiškumo principo, nesistengiant aptarti teksto parašymo aplinkybių arba autoriaus santykių su istoriografine bei literatūrine tradicija. Pateikta tik elementari informacija, norint įvesti į bendrą reikšminį kontekstą.

Pavyzdžiui, svarbu suvokti, kad S. Daukanto „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (toliau – „Būdas“) siekiama kelių tikslų. Pirma, autorius siekia įrodyti, kad lietuvių tauta turi kilnią istoriją, todėl niekuo nenusileidžia kitoms tautoms, o daug kur yra pranašesnė. Šiam tikslui pasiekti autorius leidžia šį tą sufalsifikuoti, labai subjektyviai interpretuoti, daug ko nepaminėti ir pan. Todėl seniai pripažinta, kad jo veikalas ne tiek istorinis, kiek beletristinis. Antra, jis nori išsaugoti kultūrinę atmintį, kuri labai greitai blėsta, veikiama kitų šalių įtakos ir pačių lietuvių tautinio abejingumo. Panašios nuotaikos vyravo XIX a. Lietuvoje, gyvas buvo prūsų išnykimo, o kuršių nykimo vaizdas, todėl to meto kultūrininkams buvo būdingas noras palikti po savęs kokį nors atminimą. Trečias tikslas, kurio siekia S. Daukantas, – tai paveikti savo amžininkus, pažadinti jų tautinį aktyvumą, paraginti juos vertinti savo kultūrą ir taip ne tik sustabdyti sparčiai vykusią kultūrinę asimiliaciją, bet ir įkvėpti tautiečius patriotinei veiklai.

Matyti, kad čia S. Daukantas nenutolsta nuo patriotinių idėjų, sklidusių XVIII a. Vakarų Europoje ir tarp jo amžininkų, tik joms išreikšti pasirenka taikų kultūrinį darbą, nedalyvauja nė viename XIX a. sukilime. Anot Vytauto Kubiliaus, jo darbas dėl to nebuvo mažiau svarbus: „Būdo“ puslapiuose atgijusi sena, garbinga, stipri ir laisva tauta žūtbut turėjo įkvėpti. Ne veltui aušrininkai ir varpininkai itin vertino S. Daukanto, kaip tautos žadintojo, vaidmenį ir savo laikraščiuose gan dažnai minėjo seną istoriką.

Jo darbas padėjo pagrindus ir tolesnei literatūrinei raidai: Antano Barausko „Anykščių šilelis“ įkvėptas S. Daukanto „Būdo“ girių aprašymų; kilnios senovės vaizdavimo iš istoriko mokėsi Maironis, kuris užbaigė ir vainikavo lietuvių literatūros formavimąsi XIX a.

Kazio Grigo taikliu teigimu, „Būdas“ – tai lietuvių kultūrinė istorija, skirtingai nuo politinės istorijos, pavaizduotos ankstesniuose darbuose (Grigas 1990, 135). S. Daukantui rūpi parodyti nykstančios tautos dvasinį turtą, kuris reiškiasi ir per tradicijas, ir per tikėjimą, ir per veiksmus. Todėl „Būde“ nėra konkretaus erdvėlaikio (ypač mažai laiko nurodymų), viskas vyksta tarsi tuo pačiu metu. Veikalas sudarytas iš dviejų pagrindinių plotmių: viena, paremta Vakarų Europos literatūrine tradicija, perteikia senovės lietuvių pasaulėžiūrą, formuoja praeities lietuvių vertybinę vertikalę, nesusietą su dabartimi, atlieka kultūrinio programavimo funkciją *sub specie aeternitatis*; kita, užpildyta etnografinių tyrinėjimų, XIX a. kasdienybės detalių, politinių ir kultūrinių temų, orientuota į to laikotarpio skaitytoją, žadina emocijas, ragina veikti čia ir dabar.

Tačiau „Būdas“ netampa padrikų, tarpusavyje nederančių idėjų rinkiniu. Kažkas yra pasakęs, kad akmenų krūva negali būti graži dėl to, kad tai *krūva*. Bet kai akmenys sudėliojami į vienumą, į kokią nors sistemą, tada atsiranda prasmė ir grožis. Viena iš temų, kuri sieja „Būde“ S. Daukanto aprašomas skirtingas realijas ir atskleidžia teksto ir užtekstinės tikrovės problematiką, – tai *savo* ir *svetimo* klausimas. Šitas santykis išryškėja visame kūrinyje, lyginimas tampa kone pagrindiniu informacijos pateikimo ir įvertinimo būdu tekste.

Todėl, atrodo, prasminga pažvelgti į šią priešpriešą bei ištirti, kaip ji veikia kūrinį kaip meninę visumą. Taip pat kyla klausimas: ar nesama S. Daukanto „Būde“ nemažai puikybės? Ar jo darbe skelbiamas patriotizmas nevirsta šovinizmu?

Straipsnyje bus apmąstytas tik požiūris į *kitą*, neaptariant *savos* tautos vaizdavimo ypatumų. Galima trumpai paminėti, kad nors autorius ir nestokoja kritikos, ji nukreipta tik prieš jo amžininkus. Senovės lietuvis virsta idealu, teigiamai išsiskleidžiančiu visose gyvenimo sferose. Tai paprastai parodoma per įvairias detales – štai jis protingai tvarko ūkį, jo saugomi papročiai yra seni ir svarbūs, štai jis drąsiai joja į karą ir pan.

Tam įvaizdžiui perteikti ir sukurti autorius ne tik pasitelkia istorinį-beletristinį aprašymą, bet ir pretenduoja į etimologijos studijas, parodydamas

lietuvių kalbos senumą ir turtingumą, ar etnografinius etiudus, aptardamas papročius ir dažnai remdamasis smulkiąja tautosaka, kurios pavyzdžiai jam yra tokie pat svarūs argumentai, kaip ir išrašai iš senųjų kronikų. Senovės lietuvis S. Daukanto „Būde“ pertekęs bruožų ir savybių, vertinamų nuo senovės iki šių dienų. Tai savotiškas universalus kodeksas, kurį savo kronikose naudoja visos tautos.

Šio straipsnio tyrimo objektas – *kito* įvaizdis S. Daukanto „Būde“:

Tikslas – pristatyti požiūrį į *kitą* S. Daukanto „Būde“:

Tikslui pasiekti iškelti šie uždaviniai:

- apžvelgti, kokiame kontekste ir kaip vaizduojami *kitų* tautų atstovai;
- išnagrinėti, kokią funkciją tai atlieka tekste;
- suklasifikuoti *kito* pateikimo modelius „Būde“.

Pirmojoje straipsnio dalyje pristatoma žvilgsnio į *kitą* tipologija, remiantis S. Daukanto „Būdo“ tekstu. Antrojoje dalyje šioms įžvalgoms suteikiamas metodologinis – semiotinės prieigos – pagrindas. Remiamasi Algirdo Juliaus Greimo ir iš dalies Jurijaus Lotmano semiotinėmis koncepcijomis.

Kitas lietuvio akimis

S. Daukanto „Būde“, jeigu jau minimi svetimtaučiai, jie paprastai pateikiami lietuvio žvilgsniu. Progų jiems paminėti netrūksta – tai ir didysis tautų kraustymasis, ir prekyba, ir karai. Požiūris į tas tautas gali būti kele-riopo pobūdžio. Norint jį pristatyti, atrodo, prasminga remtis Paulo Ricoeuro bei Jeano-Marco Moura pasiūlytu ir lenkų imagologės Małgorzatos Świderskos praktiškai pritaikytu *savo* vs *svetimo* skirstymu. Todėl vartojamos *alter* ir *alius* sąvokos, skirtos *svetimo* portretui tekste įvertinti.

Tačiau reikia pripažinti, kad šie terminai neturi aiškios perskyros. Tyrėjos pateikti pavyzdžiai yra pernelyg bendro pobūdžio, kad būtų įmanoma užčiuopti konkrečią, pastovią *alter* ir *alius* reikšmę. Kiek galima suprasti, autorė tiek *alter*, tiek *alius* charakteriui priskiria galimybę atstovauti teigiamai suvokiamiems *svetimo* veiksams ir jo neigiamoms įtakoms. Tuo įtikina jos vartojamos sąvokos „positive utopian *alius* character“ (Świderska 2013, 4), „negative ideological“ *imagotheme* (Świderska 2013, 5). Taigi *alter* – tai teigiamas arba neigiamas stereotipas, bendras įvaizdis, o *alius* išreiškia tokį *kitą*, kurio įtaka kažką keičia – ji yra arba destruktivi, arba

kūrybiška, arba teigiamo, arba neigiamo pobūdžio, t. y. tai jau tam tikras santykis tarp lietuvių ir *kito*.

Ir vienas, ir kitas *svetimo* tipas nestokoja pavyzdžių:

1 lentelė

Alter ir alius raiška tekste

<i>Alter</i>	<i>Alius</i>
„ <u>Žydai</u> padegiai, pasimetę jų širdies meilingumu, <u>pragyvena ir praturtėja</u> rinkdamiesi.“	„<...> lietuvių, tad nuo to, jog, nuo kelių šimtų metų vienur ir antrur <u>vergaudami</u> vokiečiams, <u>nutauto savo vienybės</u> ir <u>išvertė savo kalbą</u> .“
„<...> taip pat <u>indijonų</u> tauta, visų <u>akylų</u> senovėj tarp visų kitų tautų, vadino įsikūnijimą savo didžiojo dievo Višnu, vadinamojo Adivarage Perunal.“	„<...> kitus [kapus] <u>išardė</u> nuožmūs neprieteliai, kitus patys lietuviai <u>išgriovė</u> ašarodami, <u>kruviniems</u> savo valdymierams tenai aukso ieškomami.“
„<...> buvo didžiai garsi gilioj senovėj, nesgi turėjo pažines ir prekiojo ne vien su <u>grekonimis</u> , bet ir su <u>egipčionimis</u> , <u>penicijonimis</u> , kaipo tą rodo pačios karės, kurias senovėj su <u>persų</u> viešpačiais ir su grekonų valdymierais turėjo; jog yra buvusi didžiai turtinga, akyla ir sugebanti, jei išgalėjo stengti prieš taip <u>stiprius</u> ir <u>narsius</u> neprieteilius.“	„<...> norėdami viens kitam jau <u>savo tikėjimą antmesti</u> , jau <u>liuosybę išplėsti</u> , tankiai tankesniai <u>liejo kraują</u> latakais su tokiu įnirtimu, jog nuveiktieji palikini neprieteliams savo turtingus namus, vaisingus kraštus ir didelius lobius išsidangino jau į versmes ir balas, jau į tyrus dėl to vien, idant tenai <u>galėtų kaip tinkami dievą garbinti ir liuosais gyventi</u> .“

S. Daukanto tekste *svetimo* ir *savo* tema labai plačiai išsiskleidžia tokiuose skyriuose, kaip „Prekyba senovės lietuvių“ ir „Karyba senovės lietuvių“; nemažai ji nagrinėta ir skyriuje „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“. Autorius pabrėžia plačius senovės lietuvių ryšius su seniausiomis civilizacijomis, parodo jų bendradarbiavimą. Jis aprašo ir santykius su kitomis tautomis, ne tokiomis garsiomis kaip egiptiečiai, senovės graikai ar romėnai. Daugiausia kalbama apie kryžiuočius, paminimi skandinavai, lenkai.

Trumpai pristatykime bendrą vaizdą, kokiomis progomis S. Daukanto tekste pasirodo *kiti*. Kultūriniai ryšiai S. Daukanto „Būde“ paprastai susipina su giminystės gijomis: nes „veizint į jų [lietuvių] kalbą ir lyginant su kalba grekonų, rymionų ir trakionų, regima yra, jog tos visos tautos gilioje senovėj vienus tėvus yra turėjusios“ (*Būdas*, 1976, 415). Prie kultūrinių

ryšių galima priskirti bendrą ar panašią religiją, gyvenimo papročius, kalbą. Iki S. Daukanto jau nuskambėjo kitų teorijų, savaip pagrindžiančių lietuvių giminystės ryšius su antika. Pavyzdžiui, Dionizas Poška, S. Daukanto pirmtakas istorikas, kildina lietuvius iš romėnų, siedamas juos su Palemonu, visų tikriausiu mūsų *protoplastu* (Poška 1959, 319–321). Palemonas, pats buvęs lietuviškos kilmės, žlugus Romos imperijai „su pagonių herulių likučiais grįžo į savo tėvų žemę ir, tarsi antrasis Enėjas, pargabeno tėvų dievus, panašius į romėnų“ (Poška 1959, 319–321). Kaip žinome, noras atrasti kažką bendro su antika Švietimo epochoje būdingas visai Europai. S. Daukantas išlaiko šį švietėjišką nusistatymą ir, viena vertus, eina romantizmo keliu, pabrėždamas savo tautos unikalumą, kita vertus – nemažai pastangų deda tam, kad parodytų, jog Lietuva yra antikos įpėdinė. Taigi yra „kitų“ tautų, su kuriomis garbinga turėti kažką bendro.

Dar viena proga *kitiems* pasirodyti – tai prekybiniai santykiai. S. Daukantas nevengia priminti, kad lietuvių tauta „buvo didžiai garsi gilioje senovėj, nesgi turėjo pažinės ir prekygoje ne vien su grekonimis, bet ir su egipcjonimis, penicijonimis...“ (*Būdas*, 1976, 413; taip pat žr. 418). Čia matome tos pačios minties tęstinumą: seniausių ir iki šių dienų šlovingų civilizacijų paminėjimas iškelia ir tuos, kurie su šiomis civilizacijomis bendrauja arba yra bendravę.

Tačiau kone dažniausia proga kitoms tautoms paminėti yra karai. Net ką tik cituotas sakinytis baigiasi šitaip: „...kaipo tą rodo pačios karės, kurias senovėj su persų viešpačiais ir su grekonų valdymierais turėjo; jog yra buvusi didžiai turtinga, akyla ir sugebanti, jei išgalėjo stengti prieš taip stiprius ir narsius neprietelius“ (*Būdas*, 1976, 413–414; taip pat žr. 415). Čia svetimos tautos galybė byloja ir apie savos tautos jėgą.

Tai priešai žiloje senovėje, o chronologiškai kiek artimesni yra karai su kryžiuočiais ir lenkais. Čia santūrus mitiškumas užleidžia vietą detalesniems aprašymams. Su anais priešais kariauti buvo garbė, o šie karai tėra tik neteisybė, priešai dėl savo dvasinių, moralinių bruožų neverti pagarbos. Kryžiuočių portrete išlieka tik jėgos įvaizdžio formantas, pateikiamas jų skaičiaus ir karinės pažangos demonstravimu. Bet ir tai negelbsti – lietuviai, neturintys specialių karo priemonių („karės apdaras, arba karės įkapės, maž teįvairavo nuo namų apdaro“ (*Būdas*, 1976, 593)), vis vien laimi, „tūkstančiais graudindami ir trupindami savo šarvuotus vergėjus“ (*Būdas*, 1976, 601). Jie laimi savo drąsa, veržimusi ir tiesa.

Kitais tampa ir krikščionys. Krikščionybė S. Daukanto kūrinyje pristatoma dvejopai, atsižvelgiant į tai, koks reikšminis krūvis jai suteikiamas. Vienu atveju ji suvokiama kaip kryžiuočių bruožas, todėl jai priskiriamos jų savybės: krikščionių tikėjimas suvokiamas kaip atimantis laisvę, pavergiantis galingą tautą, krikščioniai pavydi senovės lietuvių šlovės, todėl nušluoja beveik visus jų kultūros pėdsakus (pavyzdžiui, *Būdas*, 1976, 467), patys nesilaiko Dievo įsakymų (*Būdas* 1976, 611). Net ir Dievas pasakotojui atrodo Lietuvos priešų prasimanymas. Pagonybės ir krikščionybės santykiai S. Daukanto „Būde“ paremti abipusės neapykantos ir naikinimo tendencija.

Tačiau krikščionybė pristatoma ir kaip tam tikra dvasinė realija, kurios dorovės kodeksą senovės lietuvis išmano intuityviai. Tam parodyti vartojama net krikščioniška leksika: „vienybė, teisybė ir meilė artimo tarp visų klestėjo, broliais viens kitą vadino“ (*Būdas*, 1976, 447). Čia susilieja ir krikščioniška leksika, ir Švietimo šūkis, tapęs Didžiosios prancūzų revoliucijos varomąja jėga. Kitų tautų raštininkai, anot „Būdo“ autoriaus, taip pat negali atsigirti lietuviais. Kaip lietuvių dorovės apoteozė pateikiamos žinios apie viso pasaulio nekenčiamų žydų šelpimą: „Raštininkai tų gadynių negali atsigirti jų būdo ir taip rašo: „Lietuviai yra didžiai geros širdies ir galingi žmonės: jūros skendinius, nuo jūros vagių apniktus, jūroj gelbi, pakeleivingus ir nuvargusius prašaleičius šelpia, tarp savo žmonių kam noris nutikus nelaimei, beje, krušai javus pamušus ar ugnelei aplankius, tuojau visi susimeta ir pavargėlių sušelpia. Žydai padegiai, pasimetę jų širdies meilingumu, pragyvena ir praturtėja rinkdamies, kuriuos, noris ne krikščionis, taip pat šelpia“ (*Būdas*, 1976, 447; plg. Mt. 25: 35–46).

Žydas S. Daukanto paprastai irgi vaizduojamas neigiamai, kaip sukta, nedorai gyvenantis ir kitus iš kelio vedantis. Tiesa, „Būde“ iš to stereotipo liko tik keletas bruožų. O štai pirmame jo veikale „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ (toliau – „Darbai“) ir „Istorijoje žemaitiškoje“ įmanomi ir aštresni pasažai. Pavyzdžiui: „Tie metai tuo yra minėjami, jog žydai, už savo kropimą ir kitas suktybes išginti iš Kijevo, atėjo į Lietuvą pirmą kartą. Negal žinoti, kame tie nevėkšliai pradėjo lietuvius, žemaičius apgaudinėti, kurie iki šiai dienai, veltui Lietuvos ir Žemaičių duoną valgydami, kas dieną platinas“ (*Darbai*, 1976, 113).

„Darbuose“ S. Daukantas vadina žydus pikta liga, aprašo jų tingų būdą ir pragyvenimą iš suktybės: „...bet geriau būt padarę senieji lietuviai, žemaičiai, idant būt nevedę iš Lenkų tos piktos ligos, kuri iki šiai dienai

džiovina Lietuvos ir Žemaičių kraštą, apgaudinėdama žmogeivius vargdienius. Visur vietovalėse, arba miesteliuose, nieko nedirbdami žydai viena sukybe turtingais tapsta“ (*Darbai*, 1976, 69).

Beje, čia pabrėžiamas neigiamas Lenkijos vaidmuo Lietuvai. Šis istorikas tokių progų nepraleisdavo dėl savo politinių pažiūrų. S. Daukantas uoliai priešinosi Lietuvos-Lenkijos valstybės atkūrimo idėjoms, todėl jo tekste lenkai jeigu ir pasirodo, tai paprastai neigiamame kontekste. Šiuo atveju lenkai tampa užkrato platintojais, ir tai dar vienas įrodymas, kad lietuvis iš lenko neturi ko skolintis. Tiesa, kalbant apie žydus – S. Daukantas nėra antisemitas. Išliejęs savo širdgėlą dėl apgaudinėjamų lietuvių, jis pasiūlo tolerantišką išeitį: jeigu žydai sąžiningai prekiautų, tada „ir vietovės įpuikėtų, ir ūkininkai įturtėtų“ (*Darbai*, 1976, 69). Taigi ypač daug dėmesio žydams neskirdamas, jis vis dėlto išreiškia savo nuomonę apie jų elgesio pobūdį. „Būde“ S. Daukantas žydus pamini objektyviai, be ypatingų emocijų.

Taigi „Būde“ *kito* portretui atstovauja senosios civilizacijos, lenkai bei kryžiuočiai, kai kurios kitos tautos (gudai, danai, švedai), nors pastarosioms skiriama nedaug dėmesio. Spalvingiausiai parodomi *alius* tipo charakteriai. Jie paprastai vaizduojami neigiamomis spalvomis. *Alius* charakterių portretuose taip pat yra nemažai stereotipiškumo, bet jie yra aktyvesni, įsiterpia į senovės lietuvių gyvenimą, bando pakeisti ne tik istorijos eigą, bet ir lietuvių pasaulėvaizdį. Todėl pristatydamas tokio pobūdžio charakterius S. Daukantas kaip atsvarą jų ideologinei intervencijai visada pateikia lietuvių dorovinį pranašumą. Batalija iš grynai fizinio lygmens (karai, pergalės, pralaimėjimai) neretai perkeliama į mentaliteto, savitumo plotmę. *Alius* charakterių norui transformuoti lietuvi, atimti iš jo tai, kas daro jį lietuviu, ir ne tik asimiliuoti, bet ir pavergti, priešpriešinamas pasiryžimas kovoti už savo unikalumą iki mirties, paaukoti fizinį gyvenimą vardan vidinio.

Loginiai-semantiniai *savo* ir *kito* santykiai

Jurijaus Lotmano žodžiais tariant, svarbus „bet kokios semiotinės sistemos santykis su išore, su tuo pasauliu, kuris glūdi už jos ribų, ir, antra, statikos ir dinamikos santykis“ (vertimas – K. K.) (Lotman 2000, 12). Paprastai tai, kas glūdi už *savos* sistemos ribų, suvokiama kaip pavojinga, neaiški sistema, apverstas pasaulis. Taip atsitinka todėl, kad ji vertinama pagal modelius, būdingus *savai* sistemai, pagal *savos* sistemos logiką –

visa tai netinka, pereinant į kitą semiotinį universumą, tai tik pabrėžia jo keistumą, nesuprantamumą. Todėl kitos tautos „Būde“ vaizduojamos ne kaip kitų kultūrų portretai, bet kaip nevisaverčiai lietuviai. Kultūriškai ir istoriškai jiems artimiausi lenkai S. Daukanto tekste atrodo kaip lietuvių parodija, kaip kreivo veidrodžio atspindys, o kryžiuočiai, labiausiai nutolę nuo lietuvių, vaizduojami juodžiausiomis spalvomis ir kartais net įgauna nežmoniškų bruožų – jie yra Dievo ir žmonių įstatymų nepaisantys kraugeriai.

Lietuvių ir kryžiuočių universumai visiškai neatitinka vienas kito. Tai pasireiškia visuose lygmenyse. Pavyzdžiui, lietuviams namus atstojančios girios užpuolikų suvokiamos tik kaip pramonės žaliava; agrarinio pasaulėvaizdžio prisodrinta kalba svetimiesiems atrodo kaimiška ir pan.

Taip pat ir lietuvis nesupranta svetimios kultūros. Pavyzdžiui, Dievo garbinimas jam susijęs su džiaugsmu ir linksmybe, o vokiečiai garbina nukryžiuotą, kenčiantį Dievą, kuris senovės lietuviui atrodo silpnas, savo tautiečių atstumtas. Tai išplėsta S. Daukanto „Istorijoje žemaitiškoje“ (toliau – *IŽ*). Taigi žvelgdami į Jį pro pagoniškosios – išorinės stiprybės, jėgos – kultūros prizmę, jie suvokia tai tik kaip pasakojimą ir nesupranta, kam reikia tokius pasakojimus apie silpnybę, pralaimėjimą kurti ir kam tokį Dievą, kuris negebėjo apsiginti, garbinti. Čia pasakotojas nesileidžia į teologinius aiškinimus apie pasiaukojimą, mirties nugalėjimą, žmogaus priartinimą prie Dievo, o palieka skaitytoją senovės lietuviu pozicijoje. Pagonio lietuviu santykiai su Dievu grindžiami ir mainų saitais – žmogus garbina, dievybė duoda: „patys ir jų bočiai probočiai gyveno laimingai, gododami savo dievus ir nuo jų viso labo gaudami“ (*IŽ*, 1995, 143).

Statikos ir dinamikos santykiai yra kiek sunkiau apčiuopiami. Dinamika „Būde“ paprastai suvokiama neigiamai: tai svetimšalių įtaka, griauananti lietuviu savastį. Bet statika taip pat nesulaukia teigiamo vertinimo – patyrę *kito* jėgą, autoriaus amžininkai aptingo, pasidarė abejingi savo tėvynės likimui ir paniro į kultūrinę statiką. Jie neišlaiko tai, kas sena, nesukuria nauja, o tik „vartoja“; kas jiems siūloma iš šalies. Tad abu procesai suvokiami kaip svetimųjų inicijuoti, todėl Lietuvai yra pražūtingi.

Tik retkarčiais, minint senovės laikus, kalbama apie kūrybišką bendradarbiavimą ir skolinimąsi, pvz.: „<...> lietuviai, atsidangindami iš tolimų rytų į šios dienos buveinę, ne vien buvo atsinešę tokią nuomonę apie die-

vą, kokią jų praprobočiai indijonys turėjo, bet ir patį žodį Perūnas užlaikę“ (*Būdas*, 1976, 495).

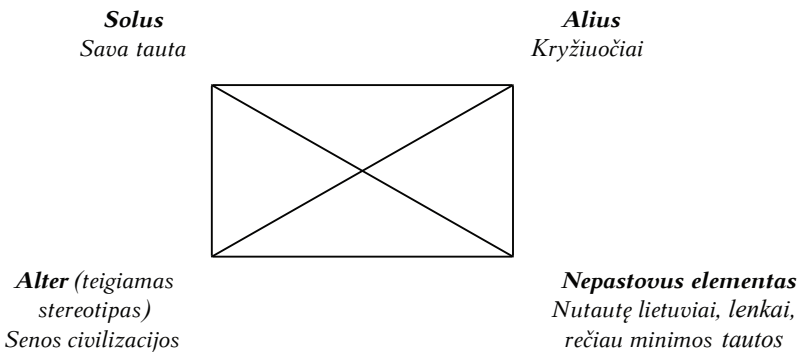
Toks jėgų balansas nėra vien S. Daukanto istoriografijos ypatumas. Tai sena kaip pasaulis priešprieša. Bet kokiose kronikose ryškėja savo nacionalumo gynimas nuo svetimumo antpuolio. Priešininkai vaizduojami kaip amoralios, ne tiesa, bet jėga besiremiančios figūros. Tačiau tie patys priešai savo kronikose situaciją mato kitaip: jie stengiasi skleisti savo identitetą, didinti jo atstovų skaičių, nes tik jis yra geriausias ir teisingiausias. Todėl tas pats įvykis, į kronikas patekęs dažniausiai iš antikinės literatūros, skirtingų tautų kronikose gali būti aprašomas neigiamai, kitaip sakant, įvykius pakeitus ir įvertinus visiškai priešingai.

Štai vienas pavyzdys: S. Daukantas, pasakodamas apie lietuvių karinę jėgą, rašo, jog jie „ilgainiui rados taip nuogaščiais savo neprieteliams, jog šimtas neprietelių, vieną žemaitį pamatęs, muko šalin galvą trūkęs“ (*Būdas*, 1976, 595). Tai nėra tik hiperbolė: „Būde“ autorius pateikia ir šaltinį – jis remiasi Petro Dusburgiečio (*Peter von Dusburg*, arba *Peter von Duisburg*) „Prūsijos žemės kronika“: „Štai ką rašo kryžiuotis: Ordinui pralaimėjus mūšį, po „šitkoko sutriuškinimo priešai persekiojo bėgančius žmones, kurie spruko taip didžiai išsigandę, kad trys ar keturi priešai nukaudavo šimtą krikščionių arba juos gėdingai išsklaidydavo. Štai kuriuo būdu sustiprėjo mūsų priešai, laimėję didelį grobį, daug arklių ir ginklų, kuriuos grobstė nukautiems kariams iš rankų, štai kodėl dabar jie puikuoja savo narsumu. Todėl sutriuškink, [V]iešpatie, jų galybę, išsklaidyk juos, idant žinotų, jog be [T]avęs nėra kito, kas mus užstotų, mūsų [D]ieve“ (*Dusburgietis* 1985, 143).

S. Daukantas beletrizuoja šią situaciją, pateikia ją ne kaip laikiną ir trumpą, bet kaip tam tikrą stabilų lietuvių karinės jėgos laimėjimą. Mato mas gyvas abiejų autorių santykis su savo tauta ir su priešu. Tai subjektyvus požiūris, kuriuo stengiamasi ne tiek pateikti faktus, kiek iš karto juos interpretuoti ir paaiškinti.

Tarp senovės lietuvių ir kryžiuočio per visą kūrinį brėžiama ryškiausia opozicija. Senovės lietuvių jėgai, garbei, didingumui, laisvei, teisingumui ir sąžiningumui priešpriešinama kryžiuočio klasta, neteisybė, apgavystė ir pan. Kryžiuočiai „Būdo“ puslapiuose tampa užpuolikų, pavergėjų įvaizdžiu, simboliu.

Taigi S. Daukanto tekste tautos, žmonės grupuojami pagal svetimumo principą. Visa tai galima perteikti loginiu-semantiniu kvadratu. Kiekviena pozicija išreiškia jai suteiktas ir joje glūdinčias vertes. Tęsiant P. Ricoero ir M. Świderskos skolinimosi iš lotynų kalbos tendenciją, čia įvedamas terminas *solus* (lot. „vienintelis“), kuris, atrodo, galėtų būti vartojamas kalbant apie *savą* tautą. Ši pozicija geografiškai, ideologiškai atrodo vienintelė ir centrinė. *Solus* S. Daukantui yra pradinė pozicija, atramos ir atskaitos taškas – ji tampa kriterijumi, pagal kurį vertinamos kitos tautos.

Viršuje matome konkrečią ir labai aiškią opoziciją: *savi* vs užpuolikai. Kairiojoje deiksėje, apatiniame kampe siūloma palikti tuos atvejus, kada kita, svetimta tauta vaizduojama teigiamai ir net nesantaika tampa legendinės praeities dalimi. Čia galima įžvelgti ir dvasinius ryšius – visas šias tautas sieja didi istorija, panašios vertybės, bet vienos tautos gyvenimas ne itin paveikia kitą. Pačiame „Būde“ neskiriama vietos šioms tautoms aprašyti, jų portretui pristatyti – jos vaizduojamos apibendrintai. Šioms civilizacijoms atitenka *alter* vaidmuo. Taigi tokios tautos, galima manyti, artimesnės *saviems* negu išlepe, savo protėvius pamiršę žmonės.

Grupė, semiotiniame kvadrato įvardyta kaip „nepastovus elementas“, neturi aiškios pozicijos. Tai figūros, kurios gali būti tiek *alter*, t. y. stereotipinio pobūdžio, tiek *alius* – įgauti aktyvios jėgos. Prie jų galima priskirti lenkus, kitas mažiau minimas tautas, taip pat nutautusius žmones. Nutautę lietuviai tampa svetimais savo kultūrai, jis gali būti jai pavojingas, todėl atrodo, kad viename kvadrato kampe galima sujungti ir nutautėjimo pavyzdžius, ir kitų (neutralesnių) tautų atvejus. Ir vieni, ir kiti nesirūpina

didžia šios tautos praeitimi, pasirengę ieškoti savo naudos. Su *savais* juos sieja tik politiniai, ekonominiai saitai. O šie saitai gali kisti ir į gerąją (sądėris, prekyba ir pan.), ir į *saviems* nepalankią pusę (karas, užpuolimas ir pan.). Tai nėra tokia globalaus pobūdžio griovimo jėga kaip vokiečiai, bet šių figūrų pasirodymas lietuvių tautos labai nepageidaujamas. Todėl atrodo, kad šiai grupei, atsižvelgiant į situaciją, tiks ir *alter*, ir *alius* vaidmuo.

Kaip buvo minėta, kryžiuočiai yra kraštutinis svetimumo atvejis: jie pasižymi tomis savybėmis, kurių vengia doras lietuvis, atstovauja kitam, svetimam pasauliui. Tas svetimasis pasaulis nusiteikęs priešiški, jis nori nušluoti lietuvių vardą nuo Žemės paviršiaus.

Taigi *savi* – tai idealumo visais požūriais įsikūnijimas, vokiečiai – visokiausių ydų manifestacija, garbingos tautos yra artimiausios *saviems* savo aksiologiniu universumu, o nutautėjimas pastato žmogų į svetimų tautų gretas, dar daugiau – veda jį arčiau nekenčiamų vokiečių.

Išvados

S. Daukanto „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ pristato ne tiek istorinius faktus, kiek ideologines – tautos ir asmenybės identiteto, patriotizmo – temas. Žmogus įgauna tikrąjį savo aš, kai jis yra savos tautos dalis. Be tautos jis neturi ir savęs. Didžiavimasis sava tauta ne tik neslepia, bet ir propaguojamas, jis turi paveikti ir pakeisti „Būdo“ skaitytoją.

S. Daukanto tekste svetimoms tautoms skiriama nemažai dėmesio, jos gali būti įvairiai pristatomos. *Kitas* vertinamas per santykį su *savais*, lietuviams. Jo aksiologinė charakteristika formuojama žvelgiant į jo veiksmus, tiesiogiai veikiančius lietuvius. Tokių santykių skalė įvairuoja nuo nostalgiško senųjų civilizacijų vaizdavimo iki kryžiuočių neteisybės aprašymų, tačiau tekstas netampa margas – šiuos svetimų tautų vaizdavimo tipus galima suskirstyti į tris pagrindines grupes pagal jų įtaką senovės lietuviams. Neutraliai apie kitas tautas „Būde“ nekalbama: net jeigu viename skyriuje šmėsteli tiesiog paminėjimas, tai kitame šita tauta pasirodys ir iš kitos – teigiamos arba neigiamos – pusės.

Dažniausiai svetima kultūra vaizduojama kaip savosios antipodas, kaip tamsos, neiškumo, chaoso pasaulis. Tačiau negalima pasakyti, kad S. Daukanto tekste varomąja jėga tampa puikybė. Didžiavimasis savo tauta netampa pertekliniu, taip pat neįgauna griovimo, destruktijos požymių –

negriaunamas kitų tautų identitetas, savitumas. „Būdo“ autorius nemano, kad jo išaukštinti lietuviai turėtų užgrobti visą pasaulį ir jį nuvesti į tikrą gėrį ir visuotinę laimę. Jis linkęs gerbti kiekvieną tautą, kol ji yra savo vietoje – pradedant ideologine ir baigiant geografine prasme. Tačiau kai pasikėsinama į „liuosų“ lietuvių gyvenimą, „Būdo“ pasakotojas, pasitelkdamas vaizdingą kalbą, pristato šią daugiau moralinę negu politinę neteisybę ir priešpriešina jai senovės lietuvių jėgą, išmintį ir t. t.

Taigi nebandoma įtikinti, kad iš visų tautų lietuviai verti pirmosios vietos. Rodos, S. Daukantas siūlo tokį atsakymą: kiekvienam žmogui jo tauta turi būti geriausia, jos patirtimi ir pavyzdžiais reikia sekti, o kitos tautos turėtų kelti pagarbos jausmą.

Šaltiniai

- Daukantas 1976 – Simonas Daukantas. *Raštai*, t. 1. Tekstą parengė B. Vanagienė. Vilnius: Vaga.
- Daukantas 1995 – Simonas Daukantas. *Istorija žemaitiška I*. Parengė Lietuvių kalbos institutas, įžangos straipsnį parašė Vytautas Merkys. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Daukantas 1995 – Simonas Daukantas. *Istorija žemaitiška II*. Parengė Lietuvių kalbos institutas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, baigiamąjį straipsnį parašė Roma Bončkutė ir Giedrius Subačius. Vilnius: Vaga.
- Duisburg 2005 – Petrus de Duisburg. *Prūsijos žemės kronika* = Chronica terrae Prussiae: Teutonų-Kryžiuočių ordinas ir Prūsijos užgrobimas: senovės prūsų laisvės kova (1231–1283) / Petras Dusburgietis. Parengė ir istorinius paaiškinimus parašė Romas Batūra; iš lotynų kalbos vertė Leonas Valkūnas. Vilnius: Versus aureus.
- Poška 1959 – Dionizas Poška. *Raštai*. Sud. V. Laurynaitis, tekstą par. D. Urbas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Literatūra

- Grigas 1990 – Kazys Grigas. Beletristinio ir mokslinio stiliaus pradai S. Daukanto *Būde... Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: Simonas Daukantas. Red. kol.: E. Aleksandravičius ir kt., sud. G. Subačius. Vilnius: Viltis, 133–142.
- Kubilius 1993 – Vytautas Kubilius. *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*. Vilnius: Amžius. Lietuvių literatūros istorija... 2001 – *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*. Sud. ir vyr. red. Juozas Girdzijauskas. Vilnius: LLTI.
- Świdarska 2013 – Małgorzata Świdarska. Comparativist Imagology and the Phenomenon of Strangeness. *Comparative Literature and Culture*, vol. 15 (2013) > iss. 7, Article 13. Purdue University Press. Prieiga internetu: URL: <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol15/iss7/13/>.
- Лотман 2000 – Юрий Лотман. *Семiosфера. Культура и взрыв*. Санкт-Петербург: Искусство СПб.

Ksenija Kazarinova

THE PORTRAIT OF THE *OTHER* IN SIMONAS DAUKANTAS' "THE DEEDS OF THE ANCIENT LITHUANIANS AND SAMOGITIANS"

Summary

Simonas Daukantas has several aims when he creates his work "The Deeds of the Ancient Lithuanians and Samogitians". He tries not only to write the history of Lithuania, but also to show its greatness and value, appeal to his readers' patriotism. He is inspired by the ideas of Romanticism and by the historical and cultural situation in Lithuania, when it is necessary to show to his contemporaries that Lithuania has its own path in the world. These aims can be easily seen in whole text and are expressed by the variety of styles – one can find historical passages, fictional narratives, didactical and romantical digressions.

However, the topic of *other* makes this text one unity. The article deals with the specific features of *other's* portrait. The *otherness* can show itself in the text as stereotype (*alter*) or as a kind of influence, changing the whole nation (*alius*). All nations mentioned in this text can be classified by this scheme.

Usually the *other* is the representor of another world, which is understood as something strange, alogical, with no values. The border between *us* and *other* is also the border between light and dark, order and chaos, eternal values and amorality.

The crusaders are completely opposite to lithuanians. They are not any nation, this word is used to describe the way of being. Their actions are estimated negatively, crusaders show their selves as an ontological evil.

However, S. Daukantas is far from chauvinism. Sometimes he even criticizes his own people, though the criticism is directed to his contemporaries, and not to the heroic people of the past. He also shows respect to other nations until they do not disturb the peace of his own country.